

*Дејан Бурсаћ**

Институт за политичке студије, Београд

ЈУЖНИ ТОК И АЛТЕРНАТИВНИ ПУТЕВИ СНАБДЕВАЊА ЕНЕРГЕНТИМА НА БАЛКАНУ**

Сажетак

Рад настоји да прикаже и анализира конкурентске пројекте цевовода на Балканском полуострву, те да их стави у контекст идентификованих и супротстављених енергетских стратегија Европске уније и Русије. Све веће значење енергетске безбедности, потребе диверзификације снабдевања, нове руте за снабдевање великих потрошача у централној и западној Европи и нови замах Русије као „енергетског гиганта“, те стратешка позиција Балкана између великих изворишта фосилних горива и великих тржишта, дају наговештај енергетске трке, која се већ одвија између кључних играча у овој области. Рад садржи преглед и анализу реализованих и планираних гасовода и нафтовода у овом делу Европе, те изводи закључке о значају енергетске трке за Србију, али и Балкан као транзитни регион у целини.

Кључне речи: *енергетска безбедност, Јужни ток, Европска унија, Русија, нафтоводи, гасоводи, Балкан, Европска енергетска заједница*

У последњих неколико година, појам енергетске безбедности све више заокупља теоретичаре и истраживаче међународне безбедности и међународних односа у целини. Енергетску безбедност, укратко, можемо дефинисати као доступност енергије по

* Истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд. Контакт: de-jan1987bursac@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

приступачним ценама.¹⁾ Доступност, у контексту ове дефиниције, за неког субјекта међународних односа не мора да значи физичко поседовање извора енергије на својој територији, већ чешће представља стабилно, непрекинуто снабдевање енергентима.²⁾

Разлог за теоријско и практично интересовање је више него јасан – енергенти, просто речено, покрећу модерне економије и друштва данашњице, а без њих се савремени свет не може замислити. Нафта и природни гас имају посебну геополитичку димензију, док електрична енергија, самом чињеницом да је најраспрострањенији и најдоступнији вид енергента, губи свој значај за науку међународних односа и безбедности (електрична енергија није оскудан ресурс, будући да се производи у великом броју држава, било кроз нуклеарне централе, хидро и термо електране или „нове“ изворе попут соларних панела, ветро-генератора итд.). Извори фосилних горива су, са друге стране, концентрисани у ограниченом броју региона, што им даје значајну геополитичку ноту.³⁾ Такође, у великом броју случајева и производња и транзит фосилних горива се физички одвијају у регионима са компликованим политичким, безбедносним и економским односима.

За разлику од нафте, којом се углавном тргује на спот тржишту, а транзит се одвија на многоструке начине, гас се у највећем броју случајева до финалних корисника допрема директно, односно цевоводима.⁴⁾ Гасоводи се, као сложени системи, протежу преко више држава, спајајући произвођаче са потрошачима, а будући да се ради о дугорочно установљеном ланцу трговине, односно доставе, ствара се много директнија и трајнија веза између продавца и купца. Ни купац, а често ни продавац, због повећаног трошка потенцијалне промене, немају тржишну могућност избора другог партнера у овој размени, што ствара посебну врсту међузависности између великих произвођача и потрошача природног гаса.

Коначно, геополитичком моменту и специфичној секуритизацији транзита фосилних горива доприносе и актери ове међуза-

1) Дефиниција на основу: Gawdat Bahgat, „North Africa and Europe: Energy Partnership”, *OPEC Energy Review*, Vol. 33, No. 3-3, 2009, p. 155.

2) Oystein Noreng, „Energy Security for Europe: A choice of Suppliers and Partners”, in: Gunnar Fermann (ed.), *Political Economy of Energy in Europe*, Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin, 2009, p. 221.

3) Raphael Metais, *Ensuring Energy Security in Europe: The EU between a Market-based and a Geopolitical Approach*, EU Diplomacy Paper 03/2013, College of Europe, Bruges, 2013, p. 10.

4) Видети: Милан Симурдић, „Руска енергетска политика и Балкан“, у: *Енергија у Југоисточној Европи, Шести извештај у оквиру пројекта „Праћење руско-српских односа“*, ISAC Fund, Београд, 2009.

висности. У том смислу, први актер су државе произвођачи, које теже да пласирају свој производ, односно да одрже доминантну позицију на тржишту. За тему овог рада релевантни произвођачи су пре свега Русија, затим државе Каспијског басена, али и државе Блиског истока. Други актер су корисници, у овом случају државе западне и централне Европе, односно Европске уније. Оне теже диверзификацији извора енергије, тј. увозних рута, како би смањили зависност од појединачних земаља извозница. Трећи актер су међународне корпорације, чији интерес у вредним пословима са енергентима не сме бити занемарен.⁵⁾

Коначно, четврти, уједно и најслабији актер, јесу транзитне државе. Стратешка позиција Балкана као једне од кључних рута између великих произвођача енергије на истоку и развијених тржишта на западу ставља полуострво у фокус глобалне енергетске трке, која се одвија између Русије и Европске уније.

СТРАТЕГИЈА И ИНТЕРЕС РУСИЈЕ

Руска Федерација је данас највећи појединачни произвођач фосилних горива. Двадесет процената глобалне производње природног гаса (уз 26% доказаних резерви овог енергента) налази се на територији Русије. Руски удео у глобалној производњи нафте износи 13% (уз нешто више од 5% глобалних резерви – а на то треба додати још неистражена подручја поларног круга, за која се претпоставља да садрже велике резерве).⁶⁾

Што се тиче природног гаса, већина трговине са европским тржиштем – а две трећине руског извоза овог енергента иде у Европску унију⁷⁾ – одвија се преко компаније Газпром, која се налази у већинском државном власништву Руске Федерације. Један од примарних циљева Русије је да осигура константу потражњу за своје енергенте, тј. да установи стално тржиште кроз мрежу гасовода. Ова стратегија је у супротности са европском идејом о дивер-

5) Видети: Miroslav Antevski, Dobrica Vesić, Ljiljana Kantić, „Regional and International Aspects of Energy Security”, *International Problems*, Vol. LXIII, No. 2/2011, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2011.

6) Подаци на основу: *Country analysis briefs: Russia*, U.S. Energy Information Administration, 2013. Доступно на: <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=rs>, последњи пут приступљено 23. 03. 2014.

7) Катинка Бариш (ур.), *Цевоводи, политика и моћ*, Европски покрет у Србији, Београд, 2009, стр. 1.

зификацији извора и разбијању вертикалних монопола производње и снабдевања.⁸⁾

Можемо идентификовати три кључна тренда који се тичу руске стратегије извоза гаса на европско тржиште. Прво, Русија такође тежи својеврсној диверзификацији – али у овом случају се ради о диверзификацији рута којима руски гас стиже на запад. Трговина се, све до пре неколико година, одвијала кроз дванаест гасовода: три су завршавала у балтичким државама, четири су водила кроз Белорусију, док је преосталих пет ишло кроз Украјину. Да би избегла могуће прекиде у снабдевању, попут конфликта око цене гаса (са Белорусијом 2007. или Украјином 2006. и 2009. године), Русија се окренула пројектима као што су Северни ток, Плави ток и Јужни ток. Северни ток је гасовод који иде по дну Балтичког мора, од Виборга у Русији до Грајфсвалда у Немачкој, и даље ка потрошачима у Немачкој и Холандији. Очигледан циљ овог гасовода је да заобиђе посреднике и могуће проблеме у Пољској, Белорусији и прибалтичким државама. Компанија Северни ток је у већинском власништву Газпрома, са мањинским уделом партнера из Немачке, Холандије и Француске. Сличан маневар видимо и у логици градње гасовода Плави ток, који повезује Русију и Турску кроз Црно море, те тако својом путањом заобилази нестабилни регион Кавказа.

Други тренд односи се на преференцију Русије да послује кроз дугорочне билатералне уговоре са појединачним државама или компанијама, а не са Европском унијом у целини. Уз већ поменути пример Северног тока, на сличан начин је започет и пројекат Јужни ток, кроз договор Гаспрома и италијанске енергетске корпорације ЕНИ. У даљој реализацији пројекта, руска страна је преговарала директно са Бугарском, Србијом и другим транзитним европским државама. Ово указује на чињеницу да Москва итекако користи неспособност европских држава да, у контексту крупних спољнополитичких питања, говоре „једним гласом“, те чињеницу да ове земље често теже да сопствени себични интерес, у складу са реалполитичким принципима, стављају испред интереса Уније. Такође, градња овог гасовода је у сагласности са трендом диверзификације снабдевања, јер Јужни ток географски заобилази проблематичну Украјину.

Конечно, један од разлога због којих Русија занемарује Европску унију (и поред постојања неких заједничких механизма сарадње, попут Енергетског дијалога ЕУ – Русија) јесте и инси-

8) Видети: *Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy*, Commission of the European Communities, Brussels, 2006.

стирање ЕУ на правилима енергетске заједнице и на регулативи која тражи разбијање монопола над ланцем снабдевања.⁹⁾ Русија настоји да одржи контролу над читавим системом производње и продаје, без посредника у транзиту. Генерално, монопол више одговара извозницима, док европска регулатива угрожава вертикално организоване државне енергетске компаније земаља извозница.

У оквиру поменутих фактора треба анализирати и гасовод Јужни ток. Идеја да се руски гас транспортује дном Црног мора, затим кроз Бугарску, где ће се рачвати у два правца – ка Грчком и јужној Италији, односно на север ка Србији, Мађарској и Аустрији, објављена је 2007. године. Планирано је да радови буду завршени до краја 2015. године, када ће бити готова и траса кроз Србију у дужини од 450 километара. Реализација овог пројекта поново успоставља Русију као стратешког играча на Балкану, и то не применом инструмената тзв. тврде моћи, већ искључиво геоекономским утицајем.¹⁰⁾

Балканско транзитно подручје је, међутим, занимљиво и другим дистрибутерима и нарочито државама које су велики увозници фосилних горива. На њему се руска концепција гасне политике судара са европском регулативом, али и интересима западноевропских држава и ЕУ у целини. Ситуацију додатно „компликује“ и чињеница да се готово све балканске државе налазе на неком нивоу европских интеграција, било кроз чланство, било кроз процес приступања. То практично значи да регион, поред улоге транзитног подручја, постаје и потрошач, и то као део заједничког тржишта регулисаног правним тековинама Европске уније. Интеграција ових држава у унутрашње тржиште, али и у Спољну и безбедносну политику Европске уније, носи нови изазов енергетским односима Русије, Европе уније и Балкана.

СТРАТЕГИЈА И ИНТЕРЕС ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Гасне везе западних земаља и Русије датирају из 1968. године, када је СССР први пут испоручио гас у Аустрију. Значај трговине енергентима за обе стране видљив је и у чињеници да до

9) Stefan Ralchev, *Energy in the Western Balkans: A Strategic Overview*, Institute for Regional and International Studies, Sofia, 2009, p. 9.

10) Занимљив индикатор новог руског утицаја је и став Хрватске, која је, како је не би „заобишли“ у пројекту Јужни ток, обновила занемарене механизме сарадње са Русијом. Видети: Душан Рељић, „Западни Балкан у троуглу САД – ЕУ – Русија“, *Међународна политика*, год. LX, бр. 1134, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2009, стр. 24.

прекида испорука није дошло ни за време Хладног рата, ни у турбулентном периоду распада Совјетског Савеза.¹¹⁾

Данас постоји велика зависност од руског гаса у Европи. Око четрдесет процената европског увоза овог енергента долази из Русије, са тенденцијом повећања потрошње у наредним деценијама.¹²⁾ Зависност од овог енергента из Русије је највећа у земљама бившег источног блока (нпр. у балтичким земљама, Словачкој и Бугарској удео руског гаса прелази 90% потрошње, у Чешкој 77%, у Мађарској 60%, у Пољској готово 50%), али и у Финској (100%), Грчкој (76%), Аустрији (49%), Немачкој (36%), Италији (27%), Француској (14%) итд.¹³⁾

До отварања гасовода Северни ток, осамдесет процената руског гаса долазило је преко Украјине. Повећана нестабилност у односима Русије и Украјине манифестовала се у области снабдевања гасом у два наврата – у тзв. гасним кризама у зимским месецима 2006. и 2009. године, када је дошло до вишедневних прекида у снабдевању, са озбиљним последицама по европске економије. Последишно, Европска унија постаје све више забринута за стабилност испорука из Русије. Други проблем са становишта Европске уније јесу могући политички циљеви Москве, који логично иду уз геоекономски утицај. Због тога, ЕУ промовише диверзификацију снабдевања како би повећала сопствену енергетску безбедност. У том смислу, Унија тражи алтернативне изворе снабдевања, како географски,¹⁴⁾ тако и из обновљивих извора.¹⁵⁾

Још 2003. године, Европска безбедносна стратегија је идентификовала растућу енергетску зависност као потенцијални безбедносни проблем,¹⁶⁾ међутим без конкретних предлога или

11) Дмитри Тренин, „Геополитика енергије у односима Русије и ЕУ“, у: Катинка Бариш (ур.), *Цевоводи, политика и моћ*, Европски покрет у Србији, Београд, 2009, стр. 22.

12) Катинка Бариш (ур.), *Цевоводи, политика и моћ*, Европски покрет у Србији, Београд, 2009, стр. 1.

13) Подаци на основу: *Country analysis briefs: Russia*, U.S. Energy Information Administration, 2013. Доступно на: <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=rs>, последњи пут приступљено 23. 03. 2014. и: *Commission staff working document – Accompanying document to the Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council concerning measures to safeguard security of gas supply and repealing Directive 2004/67/EC on security of gas supply*, Commission of the European Communities, Brussels, 2009.

14) Кристијан Клотин, Џефри Пајпер: „Енергетски дијалог ЕУ – Русија“, у: Катинка Бариш (ур.), *Цевоводи, политика и моћ*, Европски покрет у Србији, Београд, 2009, стр. 27.

15) Видети: *Europe 2020: A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, European Commission, Brussels, 2010.

16) *A Secure Europe in a Better World: European Security Strategy*, European Council, Brussels, 2003, p. 3.

решења. Такође, сигурност снабдевања енергијом је уведена у Лисабонски уговор, креирајући тако правну базу за будући развој ове области политике на европском нивоу.¹⁷⁾ Гасне кризе су погурале ЕУ ка новим политикама у енергетском сектору. Тако је 2006. године Европска комисија идентификовала неспособност држава ЕУ да „говоре једним гласом“ у спољнополитичким питањима као један од кључних проблема у сфери енергетске безбедности.¹⁸⁾

Стиче се утисак да се у европским круговима енергетска безбедност све више перципира као безбедност од повећаног утицаја Русије.¹⁹⁾ У основи овог проблема је питање међусобне перцепције Русије и запада – да ли се ради о партнерској међузависности, или се њихов однос и даље креће у оквирима хладноратовске логике моћи?²⁰⁾ Иако је жеља за диверзификацијом разумљива, стратегија заобилажења Русије и давања подршке гасним пројектима који смањују руски утицај, наговештавају постојање компетитивног односа, чија економска компонента није ослобођена геополитичких стега.

У том контексту, 2006. године су се јавили предлози за оснивање „енергетског НАТО-а“, посебно након тзв. „обојених револуција“ у Украјини и Грузији, којима су традиционално про-руске владе у овим транзитним земљама збачене.²¹⁾ САД формулишу стратегију „коридора Исток-Запад“, којим се преко Црног мора, Кавказа и Каспијског басена отвара нови простор за експлоатацију и транзит енергената, уједно смањујући руски геополитички притисак.²²⁾ ЕУ се понаша у складу са овим концептом, формули-

17) На основу: Raphael Metais, *Ensuring Energy Security in Europe: The EU between a Market-based and a Geopolitical Approach*, EU Diplomacy Paper 03/2013, College of Europe, Bruges, 2013, p.4.

18) Исто.

19) Дмитри Тренин, „Геополитика енергије у односима Русије и ЕУ“, у: Катинка Бариш (ур.), *Цевоводи, политика и моћ*, Европски покрет у Србији, Београд, 2009, стр. 15.

20) У једном интервјуу, немачки канцелар Герхард Шредер рекао је да би Европљани требало да се запитају како желе да виде Русију – као државу уско повезану са Европом кроз политичке, економске и културне везе; или желе да Русија, којој Европа загорчава живот, постане нова евроазијска сила? Наведено на основу: Константин Косачев, „Да ли имамо заједничку будућност у енергији?“, у: Катинка Бариш (ур.), *Цевоводи, политика и моћ*, Европски покрет у Србији, Београд, 2009, стр. 51. Треба приметити да је ово питање у складу са предвиђањима о будућим односима запада и Русије изнетим у: Збигњев Бжежински, *Велика шаховска табла*, ЦИД Подгорица, 2001.

21) Видети: Дмитри Тренин, „Геополитика енергије у односима Русије и ЕУ“, у: Катинка Бариш (ур.), *Цевоводи, политика и моћ*, Европски покрет у Србији, Београд, 2009, стр. 16.

22) Наведено на основу: Милан Симурдић, „Руска енергетска политика и Балкан“, у: *Енергија у Југоисточној Европи. Шести извештај у оквиру пројекта „Праћење руско-српских односа“*, ISAC Fund, Београд, 2009.

шући сопствену стратегију „Новог пута свиле“, те промовишући, на Самиту у Прагу 2009. године, Јужни коридор за пренос гаса из Каспијског басена и Блиског истока директно у Европу, кроз низ пројеката конкурентних Јужном току и другим руским линијама снабдевања.²³⁾

У ранијем тексту смо укратко анализирали кључни руски пројекат у региону, гасовод Јужни ток. Сада ћемо размотрити и друге, конкурентне гасоводне и нафтоводне пројекте, који користе балканско полуострво као транзитну руту ка западним тржиштима.

КОНКУРЕНТНИ ГАСОВОДИ

„Велика игра“ око експлоатације Каспијског басена кулминирала је предлогом изградње гасовода Набуко, као носећег пројекта Јужног гасног коридора. Овим планом, гас би се из Азербејџана, Туркменистана и евентуално Ирана транспортовао ка централној и западној Европи преко Турске, Бугарске и Румуније. Изградњом овог гасовода, ЕУ би у значајној мери смањила енергетску зависност од Русије и преоријентисала се на друга тржишта, што би такође значило и смањење руских прихода у трговинским односима са Европом, али и значајно умањење утицаја који Русија остварује, нарочито у транзитним земљама. Наведени фактори чине Набуко привлачним за европске државе, нарочито оне из централног и источног дела ЕУ, које у огромној мери зависе од гаса из Русије.

Иако представља један од најамбициознијих инфраструктурних пројеката на Балкану, Набуко је за нашу земљу посебно проблематичан јер у потпуности заобилази Србију, али и западни Балкан као целину. Донета је сигурнија стратешка одлука да се Набуко гради кроз земље које су већ чланице ЕУ и НАТО, али и које имају веће унутрашње тржиште од земаља западног Балкана. Његовом изградњом, Србија би, уместо потенцијалне транзитне земље, остала на маргини европске енергетске мреже, допремајући и даље гас цевоводом малог капацитета из правца Мађарске.²⁴⁾

23) Видети: *Prague Summit Southern Corridor Declaration*, доступно на: <http://www.eu2009.cz/en/news-and-documents/press-releases/declaration---prague-summit--southern-corridor--may-8--2009-21533/>, последњи пут приступљено 23. 03. 2014. године.

24) Стеван Рапаић, „Тржиште енергената у Европској унији и интереси Србије“, *Међународни проблеми*, вол. LXI, бр. 4, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2009, стр. 533.

Набуко, иако има подршку Европске уније и САД, финансирају и граде појединачне компаније, од којих се додуше већина налази у власништву матичних држава. Пројекат изградње гасовода дугачког 3 300 километара, вредан готово осам милијарди евра, у рукама је конзорцијума који чине аустријски ОМВ, мађарски МОЛ, турски Боташ, бугарски Булгаргаз, румунски Трансгаз и немачки РВЕ (нем. *RWE*).²⁵⁾ Управо су ове компаније исказале и прве сумње у погледу комерцијалне одрживости гасовода дугачког преко три хиљаде километара.²⁶⁾ Оне нису уверене да ће доступни извори обезбедити довољно гаса да би се попунио капацитет гасовода од 31 милијарде метара кубних годишње.

То уверење је нарочито подстакнуто руским акцијама у Каспијском басену. Наиме, решена да не дозволи да је заобиђе транспорт гаса из овог региона, као што се то десило са нафтом,²⁷⁾ Русија 2007. године иницира самит са Казахстаном и Туркменистаном, на коме је потписан споразум о изградњи гасовода Прикаспијски, којим ће се природни гас допремати кроз Русију. Скренувши транзит на своју територију, Москва је „покварила“ план западних земаља да Набуко транспортује каспијски гас. Будући да се, због затегнутих геополитичких односа и нестабилне унутрашње ситуације, није са сигурношћу могло рачунати на изворе гаса у Ирану, једина шанса за Набуко је остао Азербејџан, односно конзорцијум Шах Дениз, који развија нова гасна поља у овој земљи. Иако је конзорцијум Набуко потписао споразуме о разумевању са азербејџанском компанијом и гасоводом ТАНАП (Транс-анатолијски гасовод, који би спровео гас од изворишта у Азербејџану до турско-бугарске границе), конзорцијум Шах Дениз је средином 2013. године објавио да је изабрао Транс-јадрански гасовод (ТАП) за извоз у Европу.²⁸⁾ Будући да је овим потезом Набуко практично остао без изворишта односно снабдевања, челни људи су пројекат ускоро прогласили окончаним, што је уједно и значило „победу“ Јужног тока у овом делу балканске гасне трке.

25) На основу: Fraser Cameron, „The Politics of EU – Russia Energy Relations“, у: Kim Talus, Piero Luigi Fratini (eds.), *EU – Russian Energy Relations*, Euroconfidentiel, Brussels, 2010.

26) Роналд Гец, „Трка у цевоводима између ЕУ и Русије“, у: Катинка Бариш (ур.), *Цевоводи, политика и моћ*, Европски покрет у Србији, Београд, 2009, стр. 100.

27) Изградњом цевовода Баку – Тбилиси – Чејхан, транзит каспијске нафте је делимично заобишао Русију.

28) Видети: *NABUCCO: Shah Deniz II Decision a Setback for Planned European Gas Highway*, доступно на: http://www.publics.bg/en/news/10185/NABUCCO_Shah_Deniz_II_Decision_a_Setback_for_Planned_European_Gas_Highway.html, последњи пут приступљено 23. 03. 2014.

Транс-јадрански гасовод (ТАП), пројектовано дуг 872 километра, требало би да се протеже од турске границе, преко северне Грчке, кроз Албанију, затим 104 километра по дну Јадранског мора, да би се коначно прикључио на европску мрежу снабдевања у јужној Италији. Мултинационални конзорцијум британских, норвешких, немачких, швајцарских и азербејџанских компанија би требало да заврши градњу до 2018. године. ТАП би се прикључио на гасовод ТАНАП, такође у изградњи, а био би снабдевен из поменутих Шах Дениз поља у Азербејџану. Гасовод је већ добио подршку влада транзитних земаља, а државе региона се такође спремају за енергетско повезивање – наиме, Црна Гора, БиХ, Албанија и Хрватска планирају крак будућег „Јонско-јадранског“ гасовода.²⁹⁾ У међувремену, 2012. године, отказана је градња јужног крака гасовода Јужни ток, које је требало да иде од Бугарске, преко северне Грчке и Јадранског мора ка Италији. Званично објашњење су били превелики трошкови градње, будући да ће се гасовод својим северним делом свакако спојити на мрежу у Италији. Ипак, морамо довести у питање колико је овој логици допринео и конкурентски ТАП, који је, обезбеђивањем азербејџанског гаса, Јужни ток у овом делу Балканског полуострва учинио сувишним.

Интерконектор Грчка – Турска – Италија (ИГТИ) је предложен у оквиру Јужног гасног коридора, у координацији између италијанских, грчких и турских компанија. Први део радова између Грчке и Турске је окончан 2007. године, међутим остатак цевовода, тј. дужи копнени део кроз Грчку (590 километара) и технички компликованији подморски део до Италије (217 километара), остаје под упитником због конкуренције од стране гасовода ТАП.³⁰⁾ Изградња ИГТИ цевовода показује још једну одлику која у конкуренцији са Русијом може бити посматрана као слабост – а то је честа одвојеност јавног и приватног интереса у Европској унији, односно комерцијални интерес компанија које се често међусобно такмиче независно од геостратешких интереса њихових матичних земаља.

Бели ток³¹⁾ је предложени гасовод који би требао да преноси Азербејџански гас преко Грузије, Украјине и Румуније до корисника у централној и југоисточној Европи. Иако је 2008. године идентификован као пројекат од приоритета од стране Европске комиси-

29) На основу: Дневни лист *Политика*, „Грчка – нови енергетски ослонац Европе“, објављено: 27. 06. 2013. године, доступно на: <http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Grcka-novi-energetski-oslonac-Evrope.lt.html>, последњи пут приступљено 23. 03. 2014. године.

30) На основу: Fraser Cameron, „The Politics of EU – Russia Energy Relations“, у: Kim Talus, Piero Luigi Fratini (eds.), *EU – Russian Energy Relations*, Euroconfidential, Brussels, 2010.

31) Исто.

је, те је израда студија о изводљивости добила подршку Европске уније и влада укључених земаља, још увек није јасна даља траса овог цевовода ка Балкану. Иако и овај пројекат можемо посматрати делом енергетске трке између Русије и запада, због још увек недовољно информација, али и географске удаљености од нашег региона, неизвесан је његов утицај на енергетску безбедност Балкана и угрожавање приоритетних пројеката попут Јужног тока или ТАП-а.

Конечно, један од изворних балканских пројеката јесте Западнобалкански гасни прстен,³²⁾ који је подразумевао градњу неколико гасних интерконектора од Грчке до Словеније, како би западни Балкан укључили у европску гасоводну мрежу. Пројекат је првобитно предложен 2003. године од стране грчких и турских државних енергетских компанија (Депа и Боташ). Меморандум о разумевању су ускоро потписале компаније и владе Македоније, Албаније, тадашње Србије и Црне Горе, БиХ, Хрватске и Словеније. Осим тога, мало конкретног је урађено на реализацији. Разлози су многоструки: пре свега, нејасно је из ког извора би се напајао овај гасовод, будући да су каспијске залихе недоступне, а Русија, као што смо рекли, пласира свој гас преко рута које она контролише. Друго, тржиште на Балкану је неразвијено, потражња за гасом је релативно мала, те је комерцијална исплативост овог гасовода неизвесна. Стога је и јасно одсуство подршке великих енергетских компанија и геостратешких играча за један „локални“ пројекат који не користи нарочито ниједној страни у гасној трци.

КОНКУРЕНТНИ НАФТОВОДИ

Иако је геостратешка важност нафтовода мања, будући да трговина нафтом није „фиксирана“ као у случају гаса, а и транзит нафте се углавном врши танкерима, треба размотрити и њихов положај и улогу на Балканском полуострву.

Уз постојеће локалне нафтоводе, попут линије Солун – Скопље (пројекат који за циљ има повезивање скопске рафинерије ОК-ТА – у грчком власништву – са луком у Солуну) и Адрија нафтовода (изграђен седамдесетих година прошлог века како би спојио увозну луку у Омишљу код Ријеке са рафинеријом у Сиску, и одакле, са једним краком ка Мађарској, а другим ка рафинеријама у Босанском Броду, Новом Саду и Панчеву), постоји неколико пројеката у различитој фази реализације.

32) Исто.

Први од њих је нафтовод Бургас – Александропули, који спаја бугарску црноморску и грчку егејску луку, како би избегао пролазак и закочење танкера кроз мореузе Босфор и Дарданели. Ово би такође био први нафтовод у Европској унији под већинском руском комерцијалном контролом, преко компанија Росњефт, Газпром и Трансњефт.³³⁾ Остатак удела у компанији припадао би грчким и бугарским компанијама. Иако је планирано да буде оперативан 2016. године, бугарска страна је у међувремену изразила сумње и предложила отказивање пројекта, тако да је овај нафтовод за сада „на чекању“.³⁴⁾

Један од могућих разлога за отказивање нафтовода Бургас – Александропули јесте и пројекат за изградњу трансбалканског нафтовода АМБО (Албанија – Македонија – Бугарска). Почетна тачка за овај нафтовод је такође бугарска лука Бургас, док би излаз био у албанској луци Валона на Јадранском мору, која је погоднија за уплив великих танкера. Нафтовод АМБО, који гради корпорација са седиштем у Сједињеним Америчким Државама, још увек се налази у фазама планирања.

Од „локалних“ пројеката, можемо издвојити ПЕОП (енг. *Pan-European Oil Pipeline*), који би требало да споји румунску црноморску луку Констанца са терминалима у Омишљу и Трсту, те да потенцијално продужи даље ка средњој Европи. Дужине 1 400 километара, планирано је да пролази кроз Румунију, Србију, Хрватску, Словенију и Италију, са ценом градње између 2 и 3,5 милијарди долара. Иако је предлог подразумевао почетак радова 2011. године, никаквих конкретних акција на том плану није било. У међувремену, хрватска компанија ЈАНАФ је објавила да се повлачи из пројекта, док су српске и румунске компаније изразиле жељу да наставе пројекат, са циљем да споје црноморску луку и рафинерију Панчево – иако званична реализација још увек није почела.³⁵⁾

Уз поменуте, постоји и предлог да се Дружба, највећи европски нафтовод који спаја руске изворе са потрошачима у Пољској, Немачкој, Словачкој, Чешкој и Мађарској, продужи линијом до ја-

33) Видети: *The Economist*, “A Bear at the Throat”, April 12, 2007, доступно на: www.economist.com/world/europe/displaystory.cfm?story_id=9009041, последњи пут приступљено 23. 03. 2014. године.

34) *Reuters*, „Bulgaria likely to abandon trans-Balkan oil pipeline“, вест доступна на: <http://uk.reuters.com/article/2010/06/11/bulgaria-russia-pipeline-idUKLDE65A13F20100611>, последњи пут приступљено 23. 03. 2014. године.

35) *Poslovni dnevnik*, „PEOP se neće graditi bez Janafa“, доступно на: <http://www.poslovni.hr/strane-kompanije/peop-se-neece-graditi-bez-janafa-140021#>, последњи пут приступљено 23. 03. 2014.

дранске луке Омишаљ, али се и овај пројекат налази тек у фазама планирања.

ЕНЕРГЕТСКА ЗАЈЕДНИЦА

Коначно, поменимо и Европску енергетску заједницу, као један од механизма на основу којих Европска унија остварује свој утицај у питањима енергетике на Балкану.

Основна идеја Енергетске заједнице је стварање заједничког тржишта енергије региона југоисточне Европе, које би се временом интегрисало са европским тржиштем. Кључна идеја је дакле повезивање тржишта и изградња одговарајуће инфраструктуре у региону, те примена европског регулаторног оквира у овој области, као једна врста припреме за више нивое европских интеграција. Један од задатака Енергетске заједнице је и осигуравање енергетске безбедности региона, пре свега кроз диверзификацију и разбијање тоталне зависности од енергената из Русије.³⁶⁾ То је нарочито било видљиво приликом гасне кризе 2009. године, када су поједине балканске земље, између осталих и Србија, данима остале без извора снабдевања, што је показало крхкост енергетске безбедности у овом делу Европе.³⁷⁾

Процес оснивања Заједнице започео је 2002. и 2003. године, Атинским меморандумима о разумевању, да би Уговор о оснивању био потписан такође у Атини, октобра 2005. године. Потписници су Европска унија и девет партнера из југоисточне Европе: Хрватска, БиХ, Србија, Црна Гора, Македонија, Албанија, Румунија, Бугарска и УНМИК. Заједници су се накнадно прикључиле Украјина и Молдавија, те Турска, Норвешка, Грузија и Јерменија као посматрачи.

Упркос постојању Заједнице, треба приметити да регион нема велики енергетски значај, будући да није ни произвођач, ни велики потрошач, односно да је тржиште релативно неразвијено. Са друге стране, као што смо видели, значај Балкана се налази у чињеници да је полуострво транзитно подручје за сигуран доток гаса у централну и западну Европу, те у овом аспекту треба тра-

36) Примера ради, Македонија готово стопроцентно зависи од гаса из Русије, Бугарска преко 90%, Србија и Црна Гора скоро 90%, Грчка 76%, Хрватска 37%, Румунија 27% итд. Подаци на основу: *Country analysis briefs: Russia*, U.S. Energy Information Administration, 2013. Доступно на: <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=rs>, последњи пут приступљено 23. 03. 2014.

37) На основу: Душан Рељић, *Русија и Западни Балкан*, ISAC fund, Београд, 2009, стр. 23.

жити један од разлога за оснивање Енергетске заједнице. Уколико би се механизми Енергетске заједнице применили, то би спречило монополизацију транзита и производње енергије, те последично утицало на смањење руског утицаја у геоекономској сфери; а такође би, кроз продубљену интеграцију поменутих држава са Европском унијом, умањило и свеукупан руски геополитички утицај на Балкану.

ЗАКЉУЧАК

Релативно мала потражња за енергентима на западном Балкану отежава реализацију пројеката који су намењени искључиво за снабдевање овог региона. Међутим, Балкан је стратешки лоциран између ресурсима богатог истока и кључних конзумента енергије на западу, што му даје важност у енергетским и геостратешким односима данашњице.

Србија је, у том контексту, транзитна земља која има мало утицаја на глобална кретања. У суштини, у интересу Србије су сви транзитни ценоводи који иду кроз нашу земљу, будући да се на тај начин осигурава непрекинута снабдевање енергентима и остварује економска корист. Можемо рећи да су сви регионални пројекти гасовода у суштини комплементарни, јер јачају конкурентност, поузданост снабдевања и свеукупну енергетску безбедност.³⁸⁾ Ипак, значајно је то што је у „утакмици“ гасовода победу однео пројекат Лужни ток, из разлога што он директно пролази кроз Србију и тако доноси конкретну економску корист. Будући да и у овом пројекту учествују европске компаније и владе земаља чланица ЕУ, он не би требало да буде упитан ни са становишта Европске енергетске заједнице, у којој Србија учествује од оснивања. Из реалполитичке перспективе може да звучи парадоксално, али Енергетска заједница као аспект европских интеграција може допринети општој стабилности региона, што би повећало привлачност и за пројекте ценовода – као што видимо, и произвођачи и потрошачи теже да избегну транзит кроз нестабилне регионе попут Кавказа или Украјине.

Што се глобалног нивоа тиче, биће занимљиво видети какве импликације ће на ове односе имати текући сукоб у Украјини. Извесно је да ће, због ескалације непријатељстава, Русија потражити нове транзитне линије, где се Балкан намеће као једно од логич-

38) На основу: Милан Симурић, *Енергетска политика ЕУ, Западни Балкан, Србија*, Београдска отворена школа, Београд, 2009.

них решења. Овакав развој догађаја могао би да повећа важност Јужног тока и за извозну, и за увозну страну; али и да оживи неке друге, отказане или привремено заустављене пројекте. Међусобне осуде и претње санкцијама између ЕУ и Русије могу тренутно пореметити односе – али када се ствари сведу на прост економски интерес, основна логика трговине нафтом и гасом остаје: Европи су потребни енергенти, Русији је потребан девизни прилив; а потребно је само пронаћи нову и сигурну транзитну руту – што је прилика коју балканске државе не би смеле да пропусти.

ЛИТЕРАТУРА

- A Secure Europe in a Better World: European Security Strategy*, European Council, Brussels, 2003.
- Antevski, Miroslav, Vesić, Dobrica, Kontić, Ljiljana, „Regional and International Aspects of Energy Security”, *International Problems*, Vol. LXIII, No. 2/2011, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2011.
- Bahgat, Gawdat, „North Africa and Europe: Energy Partnership”, *OPEC Energy Review*, Vol. 33, No. 3-3, Vienna, 2009.
- Бариш, Катинка (ур.), *Цевоводи, политика и моћ*, Европски покрет у Србији, Београд, 2009.
- Бжежински, Збигњев, *Велика шаховска табла*, ЦИД Подгорица, 2001.
- Гец Роналд, „Трка у цевоводима између ЕУ и Русије“, у: Катинка Бариш (ур.), *Цевоводи, политика и моћ*, Европски покрет у Србији, Београд, 2009, стр. 100.
- Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy*, Commission of the European Communities, Brussels, 2006.
- Europe 2020: A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, European Commission, Brussels, 2010.
- Клотин, Кристијан, Пајпер, Цефри: „Енергетски дијалог ЕУ – Русија“, у: Катинка Бариш (ур.), *Цевоводи, политика и моћ*, Европски покрет у Србији, Београд, 2009.
- Косачев, Константин, „Да ли имамо заједничку будућност у енергији?“, у: Катинка Бариш (ур.), *Цевоводи, политика и моћ*, Европски покрет у Србији, Београд, 2009.
- Metais, Raphael, *Ensuring Energy Security in Europe: The EU between a Market-based and a Geopolitical Approach*, EU Diplomacy Paper 03/2013, College of Europe, Bruges, 2013.
- Noreng, Oystein, “Energy Security for Europe: A choice of Suppliers and Partners”, in: Gunnar Fermann (ed.), *Political Economy of Energy in Europe*, Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin, 2009.
- Prague Summit Southern Corridor Declaration*, доступно на: <http://www.eu2009.cz/en/news-and-documents/press-releases/declaration---prague-summit-southern-corridor--may-8--2009-21533/>, последњи пут приступљено 23. 03. 2014. године.
- Ralchev Stefan, *Energy in the Western Balkans: A Strategic Overview*, Institute for Regional and International Studies, Sofia, 2009.

- Рапаић, Стеван, „Гржиште енергената у Европској унији и интереси Србије“, *Међународни проблеми*, вол. LXI, бр. 4, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2009.
- Рељић, Душан, „Западни Балкан у троуглу САД – ЕУ – Русија“, *Међународна политика*, год. LX, бр. 1134, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2009.
- Рељић, Душан, *Русија и Западни Балкан*, ISAC fund, Београд, 2009.
- Симурдић, Милан, *Енергетска политика ЕУ, Западни Балкан, Србија*, Београдска отворена школа, Београд, 2009.
- Симурдић, Милан, „Руска енергетска политика и Балкан“, у: *Енергија у Југоисточној Европи, Шести извештај у оквиру пројекта „Праћење руско-српских односа“*, ISAC Fund, Београд, 2009.
- Тренин, Дмитри, „Геополитика енергије у односима Русије и ЕУ“, у: Катинка Бариш (ур.), *Цевоводи, политика и моћ*, Европски покрет у Србији, Београд, 2009.
- Cameron, Fraser, „The Politics of EU – Russia Energy Relations“, у: Kim Talus, Piero Luigi Fratini (eds.), *EU – Russian Energy Relations*, Euroconfidential, Brussels, 2010.
- Commission staff working document – Accompanying document to the Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council concerning measures to safeguard security of gas supply and repealing Directive 2004/67/EC on security of gas supply*, Commission of the European Communities, Brussels, 2009.
- Country analysis briefs: Russia*, U.S. Energy Information Administration, 2013. Доступно на: <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=rs>, последњи пут приступљено 23. 03. 2014.

Dejan Bursac

SOUTH STREAM AND THE ALTERNATIVE ENERGY SUPPLY ROUTES IN THE BALKANS

Resume

This paper aims to present and analyze the competing pipeline projects in the Balkans, placing them in the context of identified energy strategies of both European Union and Russia. Such factors as: increasing significance of energy security, need for diversification of supply routes, emergence of new routes, increase in consumption of oil and natural gas in Europe and rediscovered role of Russia as “energy giant”, along with the strategic location of the Balkans between the resource rich regions of the East and key energy consumers of the West, are a strong indicator of an energy race emerging between the key geopolitical actors in the region. The paper contains an overview of implemented and planned natural gas and oil pipelines in this part of Europe,

drawing conclusions on the importance of energy race for such transit areas as Serbia and the Balkans as a whole.

Keywords: *energy security, South stream, European Union, Russia, pipelines, Balkans, European Energy Community*

* Овај рад је примљен 27. марта 2014. године, а прихваћен за штампу на састанку редакције 25. априла 2014. године.